

- 4 Ἐπι τῶν μὲν τελειούντων τὰ μυστήρια ῥημάτων οὐδεμίαν ὄλως μετα-
ποίησιν τε καὶ ἀλλοίωσιν δεῖν εἶναι· μία γὰρ ἡ ἐκάστου μορφή καὶ ἀμετα-
ποίητος, ἧς μεταβληθείσης καὶ τὸ πᾶν ἀλλοιοῦται. καὶ δῆλον, ὡς Ματθαῖος,
Μάρκος τε καὶ Λουκᾶς καὶ πρὸς τούτοις Παῦλος ὁ μέγας τῆς θείας
ταύτης μνησθέντες ἱερουργίας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο 5
τελεσθείσης τὰ ῥήματα ταῦτα ὁμοίως ἐπ' αὐτῆς λέξεως πάντες προήνεγκαν,
καίτοι γε ἐν τοῖς προηγουμένοις τε καὶ ἐπομένοις καὶ μικρόν τι ἐνηλλαχότες,
τὸ δὲ »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου« καὶ »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου« ὡσαύτως
M 115 πάντες εἰπόντες. τὰς εὐχὰς δὲ καὶ δεήσεις τῶν ἱερέων, αἷς κατὰ τοὺς οὕτω
λέγοντας τὰ μυστήρια τελειοῦνται, ἄλλας εἶναι παρ' ἄλλοις, καὶ ἄλλως παρ' 10
B 88 ἄλλοις λέγεσθαι. καὶ τοὺς μὲν εὐκτικῶς, τοὺς δε προστακτικῶς αὐτὰς προ-
φέρειν. Κλήμης μὲν γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ μὲν· »δεόμεθά σου«, φησίν,
»ἵνα καταπέμψοις τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, ὅπως, ἀποφῆνοι
τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ
Χριστοῦ σου«, Ἰάκωβος δέ· »ἵνα ἐπιφοιτῆσαν τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῃ 15
αὐτοῦ παρουσίᾳ«, φησίν, »ἀγιάση καὶ ποιήση τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα
ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.«
Βασίλειος δὲ ὁ μέγας· »δεόμεθά σου«, φησίν, »ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ
ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ
ἀγιάσαι καὶ ἀναδειῖξαι τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου 20
καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ
τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἐκχυθὲν
ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.« ὁ δὲ γε θεῖος Χρυσόστομος· »κατάπεμψον«,
φησί, »τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα
τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου 25
M 115^v μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου, τῷ ἁγίῳ.« ἐν μὲν οὖν τούτοις τοσαύτης γε
B 88^v οὔσης διαφορᾶς, τῶν δὲ τελειωτικῶν ῥημάτων ἀμεταποιήτων ὀφειλόντων εἶναι
οὐκ ἐκεῖνα ἄλλα γε ὄντα παρ' ἄλλοις, ἀλλὰ ταῦτα, ἃ παρὰ πᾶσιν εἰσι τὰ αὐτὰ
καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμοίως προφέρονται, μορφή τε καὶ εἶδος τῶν μυστηρίων
εἰσίν, καὶ τούτοις τὴν τελειωτικὴν ἀποδοτέον δύναμιν ταύτην· διὰ γὰρ τούτων 30
εἰς τὸ εἶναι, ὃ εἰσι, τὰ μυστήρια ἀποτελοῦνται.
- 5 Ἐπι ἐκεῖνά εἰσι τινος ποιητικὰ εἶτε καὶ τελειωτικὰ, δι' ὧν εἰς τὸ εἶναι
ἐκεῖνο παράγεται καὶ τῶν ἄλλων διακρίνεται. τοῦ δὲ ἱεροῦ μυστηρίου τούτου
οὐδὲν ἄλλο οὕτως ὡς τὰ κυριακὰ λόγια τελειωτικὰ εἶναι δοκεῖ. ὅθεν αὐτὰ
ταῦτα, καὶ οὐχὶ αἰ τοῦ ἱερέως δεήσεις τὸ τοιοῦτον τελειοῦσι μυστήριον. τούτου 35
τοῦ λόγου ἐπεὶ φανερὰ ἡ μείζων ἐστὶ πρότασις, ταύτην παραδραμόντες δεῖξομεν
τὴν ἐλάττονα. αὐτὴ ἡ τῆς ἱερουργίας ἐνέργεια καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἀποτελούμενον
μυστήριον ἐν αὐτῷ τῷ ἐσχάτῳ νῦν τῆς τῶν τελειούντων ῥημάτων, ὅποιαοῦν
εἴεν ἐκεῖνα, προφορᾶς γίνονται. ἡ γὰρ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσία ἐν τῇ ἰδίᾳ
μένουσι φύσει, μέχρις ἂν πάντα ἐκεῖνα ὅποιαοῦν τὰ γε τελειοῦντα ῥηθεῖν 40

4 Mt 26, 26—28. Mc 14, 22—24. Lc 22, 19—21. I Cor 11, 23—25. | 12 Const. apost. VIII 12 n. 31, ed. Funk I 510. | 15 Lit. s. Jac. (F. E. Brightman, *Liturgies* I Oxford 1896, 54). | 18 Lit. s. Bas. (PG 31, 1040 A). | 23 Lit. s. Chrys. (PG 63, 916 C).

panem corpus sancti Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui.« At magnus doctor Basilius: »Rogamus, inquit, ut veniat Spiritus sanctus tuus super nos et super haec proposita munera et benedicat ea, sanctificet et faciat hunc quidem panem ipsum pretiosum
 5 corpus et vinum pretiosum sanguinem Domini et Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita.« Divinus autem Chrysostomus: »Emitte, ait, Spiritum tuum et fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui transmutans ea Spiritu tuo sancto.« Cum igitur
 10 tanta sit in iis differentia atque varietas, verba autem sacramenti efficientia immutabilia esse debeant, profecto non illa, quae alia apud alios sunt, sed haec Domini verba, quae apud omnes eadem sunt et ab omnibus eodem modo proferuntur, tanti mysterii formam esse, et iis tribuendum esse perficiendi potentiam manifestum est. Per ea enim
 15 fit, ut sit quod est.

Illud quoque considerandum est ea esse alicuius rei efficientia, per
 quae res illa ad esse producit, ab aliisque distinguitur. Huius autem divini mysterii nulla alia quam verba Domini efficientia esse videntur. Ergo ipsa dumtaxat, et non sacerdotales preces tantum opus conficere
 20 dicenda sunt. Huius rationis prima quidem pars per se ipsa nota est, quare ea omissa minorem probabimus. Ipsum certe consecrationis opus et per consecrationem efficitur sacrum mysterium in extrema prolatione verborum conficientium, quaecumque illa sit, et in instanti fit. Siquidem panis et vini substantia in sua permanet natura, donec
 25 omnia illa, quaecumque sunt, quae sacramentum perficiunt, verba dicantur. Quibus dictis mox consecratio fit, transsubstantialitas perficitur, consummatur sacramentum. Quod et de baptismo beatus Augustinus ait: »Aufer, inquit, verba, et quid aqua nisi aqua? Accedat verbum elemento, et efficitur sacramentum.« Unde tanta potentia
 30 aquae, ut cum tetigerit corpus, purget cor, nisi ex eo, qui verbo hoc facit?

Cum igitur manifestum sit per verba hoc sacramentum confici,
 decet quae ad hanc ex substantia in substantiam transmutationem similitudinem aliquam habeant eique conformia sint. Unde quoniam
 35 in hac transmutatione tria haec esse necesse est: terminum a quo, et terminum ad quem ipsa transmutatio fit, et modum ipsius transmutationis, quae omnia illa significant, talia vero esse verba Domini facile probatur. In iis enim continetur terminus a quo per verbum hoc; nam nisi in ea esset terminus a quo, non esset transmutatio;

4 μέγας M θεῖος B | 11 προφέρειν scripsi (cf. 28. 39) προσφέρειν M B V | 12 σοῦ B om. | 28 παρὰ M V περὶ B | 29 προφέρονται M supra rasura προσφέρονται V

- B 89** ῥήματα· ἐκείνων δὲ ῥηθέντων εὐθὺς ἡ ἱερουργία τελεῖται, ἡ μεταβολὴ γίνεται, τὸ μυστήριον τελειοῦται. ὁ καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος ὁ μακάριός φησιν
- M 116** Αὐγουστῖνος· «ἀφελε τὰ ῥήματα», φησί, «καὶ τί τὸ ὕδωρ ἢ ὕδωρ; πρόσσει ῥῆμα τῷ στοιχείῳ καὶ γίνεται μυστήριον.» πόθεν τοσαύτη δύναμις τῷ ὕδατι, ὡς ἀπτόμενον τοῦ σώματος τὴν καρδίαν καθαίρειν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ῥήματι τοῦτο 5 ποιοῦντος;
- 6** Ἐπεὶ τοίνυν τὸ μυστήριον τοῦτο τελεῖται διὰ ῥημάτων, διὰ τοιούτων γε δεῖ πάντως τελεῖσθαι ῥημάτων, ἃ γε πρὸς τήνδε τὴν ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολὴν ὁμοιότητα ἔχει καὶ σύμμορφα ταύτῃ εἰσίν. ἐπεὶ ἐν τῇ γε τοιαύτῃ μεταβολῇ τρία ταῦτα θεωρεῖν ἀνάγκη, τὸν τε ἐξ οὐ καὶ τὸν εἰς ὁ ὄρον — 10 πᾶσα γὰρ μεταβολὴ ἐκ τινος εἰς τι — καὶ πρὸς τούτοις αὐτὸν τὸν τῆς ἱερουργίας τρόπον, ἐκεῖνα τὰ ῥήματα τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐργάζονται, οἷς ἐνεῖσι τὰ ταῦτα πάντα σημαίνοντα. τοιαῦτα δὲ εἰσι τὰ ῥήματα τοῦ κυρίου. περιέχεται γὰρ ἐν αὐτοῖς ὁ τε ἐξ οὐ ὄρος διὰ τοῦ «τοῦτο» ῥήματος· εἰ γὰρ μὴ εἴη ἐν
- B 89^v** αὐτῇ ὁ ἐξ οὐ ὄρος, οὐκ ἂν εἴη μεταβολή. ἔστι δὲ ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολή 15 τε καὶ ποιήσις. τοῦτον οὖν σημαίνει τὸ «τοῦτο». ὡσαύτως δὴ καὶ ὁ εἰς ὁ ὄρος ἐν τούτοις δῆλός ἐστιν. οὐ ἄνευ οὐκ ἂν εἴη μεταποίησις, ἀλλὰ φθορὰ μᾶλλον, εἰ μὴ εἰς ὄν, ἀλλ' εἰς μὴ ὄν προτοί. ἀλλὰ τοῦτο διχῶς θεωροῦντες ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα νοοῦμεν εἰς ὁ μεταβάλλεται, καὶ
- M 116^v** τοῦτο δηλοῦται τῷ λέγειν «σῶμα καὶ αἷμα», ποτὲ δὲ πρὸς τὸ τὴν μεταβολὴν 20 ταύτην ὠρισμένην τε καὶ μερικὴν καὶ μίαν δεῖν ἔχειν οὐσίαν ἀφορῶμεν. ὄν τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἀπὸ τέχνης γινομένοις εὐρίσκεται πᾶσι· μία γὰρ ἡ ἐκάστου μορφή καὶ τὸ εἶδος, καὶ μιᾶς ἐνεργείας ἐν ἔστι καὶ ἀποτέλεσμα. διὰ τοῦτο προστίθεται τὸ ἐμοῦ, τὰ δύο ταῦτα τὸν τε ἄρτον καὶ οἶνον δηλοῦν εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεσθαι. ὁ γε μὴν τῆς μεταβολῆς τρόπος διὰ 25 τοῦ «ἔστι» ῥήματος ἀρμοζόντως δηλοῦται· τὸ γὰρ ἐν ἀτόμῳ λεγόμενον εἶναι, οὐκ ἐν τῷ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν τῷ γεγεννημένον εἶναι καὶ ὄλως ἐν τῷ εἶναι νοούμενον οὐκ εὐκτικῶ, οὐ προστακτικῶ οἴωδῆποτε ῥήματι, ἀμφιβόλοις γε
- B 90** οὔσι καὶ μὴ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὸ μέλλον εἶναι δηλοῦσιν, ὁ καὶ μὴ γενέσθαι δύναται ἂν, ἀλλὰ τῷ «ἔστι» χρόνου ἐνεστώτος καὶ ὀριστικῆς ἐγκλίσεως ὄντι καὶ τὸ εἶναι ἤδη 30 σημαίνοντι ἱκανῶς παριστάνεται, μᾶλλον δὲ μόνως οὕτως καὶ μηδαμῶς ἄλλως.
- 7** Ταῦτα δὴ πάντα οὕτως ἀναγκαῖα ὄντα ἐν τῇ ὑπερφυεῖ ταύτῃ μεταβολῇ ἐπεὶ οὐδέσιν ἄλλοις οὕτως ὡς τοῖς κυριακοῖς ἐμπεριέχεται λόγοις, ὡς δέδεικται τε καὶ εἴρηται, ἀναγκάζει πιστεῦειν ἡμᾶς ἐκεῖνα εἶναι τελειωτικὰ τοῦ τοσούτου μυστηρίου μηδὲν ὄλως μήτε περιττὸν μήτε ἔλλιπές ἔχοντα, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνας 35 εὐχάς, αἷς τινα καὶ τὰ καιριώτατα οὐκ ἐνεῖσιν. παρὰ ταῦτα δὲ πάντα τὴν
- M 117** ἀναίμακτον ταύτην θυσίαν εἰς ἑαυτοῦ μνήμην ποιεῖσθαι προσέταξεν ὁ δεσπότης. «τοῦτο», γὰρ φησιν, «ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.» ἐμφανεστέρα δὲ ἀνάμνησις αὐτοῦ γίνεται τῶν αὐτοῦ ῥημάτων, ἃ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου προῆλθε στόματος, λεγομένων ἢ ὀντινωνοῦν ἄλλων. καὶ τοῦ ἀποστόλου δὲ Παύλου 40 λέγοντος τὸν κυρίου θάνατον ἐν τῇ τῶν μυστηρίων τούτων ἱερουργίᾳ καταγ-

3 Aug., In Joh. ev. tract. 80, 3 (PL 35, 1840 B) Cf. Sermo 6, 3 (PL 46, 836 B). | 38 Lc 22, 19. | 41 Cf. I Cor 11, 26.

at in ea de substantia in substantiam transmutatio fit. Hunc igitur terminum significat illud hoc. Simili modo terminus ad quem iisdem verbis inest; nam sine eo termino non esset transmutatio, sed potius corruptio, si non in ens, sed in non ens mutaretur. Hunc vero terminum dupliciter considerare possumus: aliquando quidem ipsum corpus et sanguinem intellegentes, in quae substantialitas fit, et hoc significatur, cum dicitur corpus et sanguis, aliquando vero id considerantes, ut haec transsubstantialitas determinata et particularis sit et una. Quemadmodum iis etiam, quae per artem fiunt, [sunt] una cuiusque forma et species est, ita etiam unius operationis unus effectus est. Propter quod additur meum. Tertium vero atque postremum, per quod modus transsubstantialitatis exprimitur, satis apte exprimitur per verbum est. Quod enim in instanti fit, iam non futurum, se quasi factum et iam plane existens, non imperativo, non optativo, non cuiusvis alterius modi verbo nec futuro quidem tempore, quae dubia sunt, nec id quod est, sed quod futurum est, quod etiam non fieri posset, significat, sed ipso verbo est temporis praesentis et modi indicativi, quod ipsum iam esse significat, sufficienter exprimitur, immo vero dumtaxat hoc modo exprimi potest et non aliter.

Haec igitur omnia adeo in hac naturali transsubstantialitate necessaria cum nullis aliis praeterquam Dominicis verbis contineantur, sicuti ostensum est, profecto existimare cogimur atque fateri illa ipsa efficientia esse tam sacri mysterii, quibus nihil deficit, nihil superest, et non preces humanas, quibus aliqua desunt, quae magis necessaria forent. Praeter haec omnia, cum hoc immaculatum sacrificium in sui memoriam fieri iusserit Dominus — *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem* — certe expressior eius memoria fit, cum illius verba ex sacratissimo illo ore prolata repetimus, quam si alia quaecumque referamus. Quod confirmat apostolus Paulus, dum dicit Domini mortem in hoc sacrificio annuntiari. Quo enim modo annuntiari expressius potest, quam dum corpus et sanguis eius propriis eius verbis quam quibusvis aliis tantum conficitur sacramentum?

Verumtamen concurrere Patrem et Spiritum sanctum Filio in hoc divino opere transsubstantialitatis panis et vini in corpus et sanguinem Christi fas est a fidelibus credi. Omnia enim opera in creaturis Trinitati communia sunt, nihilque fit omnino, nisi creante Filio, beneplacito Patris et Spiritus sancti voluntate. *Ex ipso enim et per ipsum et in ipso omnia iuxta apostolum Paulum. Et rursus: Per quem et saecula fecit. Et iterum: Portans omnia verbo potestatis suae. Et Iohannes evangelista, Omnia per ipsum facta sunt. Et idem: Spiritus est, qui*

γέλλεσθαι, πῶς ἂν βέλτιον καταγγέλλοιτο ἢ τοῦ ἰδίου σώματος καὶ αἵματος
 B 90^v αὐτοῦ διὰ τῶν οἰκείων ῥημάτων ἐνεργουμένων, καὶ οὕτω κατὰ πάντα καὶ
 ἡμῶν ποιούντων, ὡς αὐτὸς πεποίηκε; τούτοις ἄρα τοῖς ῥήμασι μᾶλλον ἢ
 ὁποιοισδήποτε ἄλλοις ἱεουργεῖσθαι τὰ θεῖα πιστευτέον.

8, 1 Συντρέχειν μέντοι καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα σὺν τῷ υἱῷ ἐν 5
 τούτῳ τῷ φρικτῷ καὶ θείῳ ἀποτελέσματι, τῇ εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ
 δηλονότι μεταβολῇ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, πᾶς τις βεβαιώτατα πιστευέτω.
 πάντα γὰρ τὰ εἰς τὴν κτίσιν ἔργα κοινὰ τῆς ὅλης τριάδος εἰσὶν, καὶ ἐν οὐδὲν
 τῶν πάντων γίγνοιτ' ἂν ὅλως μὴ δημιουργοῦντος τοῦ υἱοῦ εὐδοκίᾳ πατρὸς
 καὶ θελήσει τοῦ πνεύματος. «ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ 10
 πάντα», φησὶ Παῦλος ὁ θεῖος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα λέγων
 τὸ ἅγιον. καὶ αὖ· «δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.» καὶ πάλιν· «φέρων
 τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.» καὶ κατὰ τὸν υἱὸν τῆς βροντῆς·
 «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.» περὶ γε μὴν τοῦ πνεύματος Ἰωάννης μὲν· «τὸ
 M 117^v πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιῶν.» ὁ δὲ Παῦλος· «εἰ γὰρ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος 15
 Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ἡμῖν, ὁ ἐγείρας Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν
 ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσεται καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος πνεύ-
 B 91^vματος αὐτοῦ ἐν ἡμῖν.» καὶ ἄλλοθι· «πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν
 πνεῦμα διαιροῦν ἐκάστῳ ὡς βούλεται.» καὶ ὁ Δαυὶδ· «ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά
 σου καὶ κτισθήσονται.» ἀπλῶς γὰρ τοῦτον ἴσθι καθολικὸν ἐπὶ τούτοις κανόνα, 20
 ὡς αἰ τῆς θείας τριάδος ἐνέργειαι πρὸς μὲν τὰ εἴσω καὶ πρὸς ἑαυτὴν καὶ
 διακρίνονται καὶ ἔστιν ἐν αἷς οὐδαμῇ κοινωνοῦσιν ἀλλήλαις, ὡς τὸ γεννᾶν
 καὶ γεννᾶσθαι καὶ ἐκπορεύεσθαι ἔχει καὶ ἄλλ' ἄττα τοῦ ὁμοίου λόγου. πρὸς
 δὲ τὰ ἐκτὸς καὶ τὴν κτίσιν ἢ αὐτῇ ἐνέργεια τὸ αὐτὸ ἔργον ἐστὶν πατρὸς καὶ
 υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. καὶ οὐκ ἔστιν ὅλως οὐδὲν τῶν εἰς ἡμᾶς γενομένων, 25
 ὃ μὴ ἐξ ὅλης πρόεισι τῆς τριάδος, μιᾷ μέντοι ἐνεργείᾳ, μιᾷ δυνάμει, μιᾷ
 ἐξουσίᾳ, μιᾷ θελήσει. παρ' ὃ καὶ εἰς ὅλως δημιουργὸς καὶ μία ἀρχὴ καὶ
 αἰτία τῶν ὄντων τε καὶ γινομένων ἀπάντων ἢ θεῖα τριάς ἐστι τε καὶ πιστεύεται.
 τίσι δὲ μᾶλλον ἐπινεύσειέ τε καὶ συνέσοιτο λόγοις ὁ πατήρ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα
 ἢ τοῖς υἱοῦ τοῦ ὁμοφυοῦς τε καὶ ὁμοουσίου αὐτοῖς; οὐχὶ παντὶ τοῦτο δῆλον, 30
 ὡς μᾶλλον πάσης ἀνθρωπίνης εὐχῆς κἂν ὀπωσηοῦν ἀγιωσύνη ὑπερέχοντος
 M 118^v τὰ θεῖα τοῦ Χριστοῦ ῥήματα συνόντας τε καὶ ἀχωρίστως συνεργοῦντας ἔχοιεν
 B 91^v τὸν πατέρα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα; καὶ παντὶ πού γε δῆλον οὐκ ἐρίζειν ἐθέλοντι.

2 Ζητεῖται μέντοι καὶ ὑπηρέτης ὅστις ἱκανός. ἱκανὸς δὲ ἐστὶν ὁ δύναμιν
 διὰ τῆς ἱερᾶς καθιερώσεως σχῶν καὶ ἱερεὺς ἤδη χρηματίσας. οὐδὲ γὰρ δὴ 35
 ὑπὸ παντὸς καὶ τοῦ τυχόντος ταῦτα προφερόμενα τὰ ῥήματα ἰσχύουσι ποιεῖν
 τὸ ζητούμενον, μᾶλλον δὲ ἰσχύουσιν ὅλως οὐδέν. τίς δὲ ὁ λόγος, ὅτι οὕτως
 ἐκεῖνος ἠθέλησεν, οὕτω διετάξατο, οὕτως ἐνομοθέτησεν; τοῖς δὲ τῶν αὐτοῦ
 νόμων καὶ τῆς νομοθεσίας παραβάταις ἄξια καὶ τὰπίχειρα ἀποβαίνει, μηδὲν
 δηλονότι ποιεῖν ὅλως δύνασθαι. δεῖ δὲ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ σκοπεῖν ὃ 40
 ἐκεῖνος προσέταξεν. προσέταξε δέ, ἴν' εἰς τὴν αὐτοῦ ἀνάμνησιν τοῦτο ποιῶμεν,

10 Rom 11, 36. | 12 Hebr 1, 2. | 13 Hebr 1, 3. | 14 Joh 1, 3. | 15 Joh 6, 64. |
 15 Rom 8, 11. | 17 1 Cor 12, 11. | 19 Ps 103, 30.

vivificat. Et Paulus: Si enim Spiritus eius, qui resuscitavit Iesum Christum a mortuis, habitat in nobis, qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra per inhabitantem in nobis Spiritum eius. Et iterum: Omnia autem haec operatur idem atque unus
 5 *Spiritus dividens unicuique prout vult. Et David: Emitte Spiritum tuum, et creabuntur.* Illud sane simpliciter tenendum et pro generali quadam regula observandum divinae Trinitatis operationes, si quis intrinsecus eam ipsam spectet, distinctas omnino ac separatas esse, aliquando etiam nullo modo invicem communicare, quemadmodum se habent
 10 *generare et generari, spirare et spirari, et alia quaedam similia. Extrinsecus vero, et quatenus ad creaturam spectat, una est operatio et idem opus Patris et Filii et Spiritus sancti, nihilque est eorum, quae in nobis fiunt, quod non ex tota Trinitate emanet, una tamen operatione, una potentia, una voluntate. Quare unus etiam dicitur creator et unum*
 15 *principium eorum omnium, quae sunt, quae fiunt, Trinitatis esse creditur. Quibus autem verbis potius consentire decet Patrem et Spiritum sanctum quam Filii, qui eiusdem est naturae, eiusdemque cum eo substantiae? Manifestum hoc omnibus est contendere nolentibus.*

Est autem ad haec necessarius et idoneus et sufficiens minister.
 20 *Sufficiens autem est, qui potestatem per consecrationem habuit et sacerdos factus est. Nec enim a quocumque prolata eiusmodi verba efficere possunt, quod quaeritur, immo vero nihil omnino possunt, nisi a sacerdote proferantur. Eius rei ratio est, quod ita Deo placitum est, ita ordinavit, hanc tulit legem. Transgressori igitur legis et volun-*
 25 *tatis eius dignum paratum est meritum, ne quid facere possit. Oportet autem sacerdotem cum debita intentione ad ea, quae Dominus mandavit accedere. Siquidem mandavit nobis, ut in eius commemorationem haec ageremus, ut sciamus corpus eius et sanguinem — instrumenta-*
 30 *liter ipsi facientes, cum haec operamur — mortem eius annuntiare. Si quis enim vel verba Domini vel alia quaelibet, quibus existimet huius modi sacramentum confici, pronuntiet non ad ea, quae dicta sunt, intendens seque id agere, quod ille iussit, arbitretur, nihil omnino agit, sed suo frustratus desiderio fallitur.*

Materiam praeterea ad haec aptam et convenientem esse necesse
 35 *est. Oportet enim panem ex frumento, vinum ex vite fieri. Nisi enim granum frumenti, dicit Dominus, cadens in terram mortuum fuerit, nullum fructum afferet. Et rursus: Ego sum vitis vera. Quod si aliter sacerdos, etiam cum debita attentione, vel ipsa verba Domini vel alia quaecumque pronuntiet, vanus est omnis labor. Nec enim umquam ex*
 40 *hordeo miliove aut alio seminum genere panis factus, neque sicera aut lac aut mel in corpus et sanguinem Domini transmutaretur. Hoc*

ἴν' εἰδῶμεν σῶμα αὐτοῦ καὶ αἷμα ὀργανικῶς αὐτοί γε ποιῶντες καὶ τοῦτ' ἐργαζόμενοι τὸν θάνατον αὐτοῦ καταγγέλλειν. εἰ γάρ τις ἢ ταῦτα ἢ ὅποιαοῦν ἄλλα, οἷς ἂν πιστεύοι τὰ μυστήρια τελείσθαι, προφέρων ῥήματα μὴ τοῦτο σκοποῖη μηδὲ τοῖς λεγομένοις προσέχων τὸν νοῦν οἶοιτο ποιεῖν ἃ ἐκεῖνος ἐκέλευσεν, οὐδὲν ὅλως ποιεῖ, ματαιάζει πολλά γε βαττολογῶν. 5

8 Καὶ μὴν καὶ ὕλην οἰκείαν εἶναι δεῖ. ἐκ μὲν γὰρ πυροῦ τὸν ἄρτον, ἐκ δὲ B 92 ἄμπέλου τὸν οἶνον εἶναι ἀνάγκη. »εἰ μὴ γὰρ ὁ κόκκος τοῦ σίτου«, φησὶν ὁ κύριος, »πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνη, οὐ δύναται καρπὸν φέρειν.« καὶ αὖ· M 118^v »ἐγὼ εἰμι ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινή.« ἄλλως γάρ, κἂν ἱερεὺς ᾖ, κἂν μετὰ τοῦ προσήκοντος σκοποῦ εἴτε τὰ αὐτοῦ Χριστοῦ ῥήματα εἴτε ἄλλ' ἄττα, οἷς ἱερουρ- 10 γεῖν πιστεύει, προφέρει, μάταιος ἅπας ὁ πόνος αὐτῷ. οὔτε γὰρ ὁ ἐκ κριθῆς, οὐ κέγχρου, οὐκ ὀλλύρης, οὐ ζειᾶς ἢ τύφης ἢ ἄλλου του τῶν σπερμάτων ἢ τῶν ὀσπρίων καὶ χεδροπῶν ἄρτος, οὐ σίκερα, οὐ γάλα, οὐ μέλι εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβληθεῖη ποτ' ἂν. οὕτως οἱ τῶν ἀποστόλων κανόνες, οὕτως οἱ ἐπιγεγόμενοι πατέρες διαβεβαιοῦνται. τί δὴ ποτε; ὅτι οὕτως ἐκεῖνος 15 ἠθέλησεν, οὕτω διετάξατο. παραβῆναι δέ τι, ὧν αὐτὸς ἐβουλήθη, οὐδαμῶς θέμις. ταῦτα μὲν οὖν τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστί, καὶ ὧν ἄνευ οὐκ ἂν τι γίνοιτο ὅλως.

4 Εἰσι δ' ἄττα εἰ καὶ μὴ ἀναγκαῖα πρὸς τὸ εἶναι, πρὸς γε μὴν τὸ εὖ εἶναι καὶ μάλα γε χρήσιμα, οὐδὲν μέντοι τῷ πράγματι λυμαινόμενα, εἰ καὶ ποτε 20 παροφθεῖη ἀνάγκης οὕτω συνελαινούσης. οἷόν ἐστι τὸ ἐπὶ θυσιαστηρίου τὸ B 92^v μυστήριον τοῦτο τελείσθαι, τὸ ἱερατικοῖς ἀμφιέννυσθαι ἱματίοις τὸν ἱερέα, ὡς τὸ πολλά τε ἄλλα πρὸ τῶν θείων ῥημάτων καὶ ἐτι δὲ μετ' ἐκεῖνα εὐχεσθαι τε καὶ δοξολογεῖν καὶ ὕμνολογεῖν τὴν θείαν τριάδα, παρ' ὃ καὶ ἄλλα παρ' ἄλλοις εἶναι καὶ παρὰ τοῖς μὲν πλείω, παρὰ δὲ τοῖς ἐλάττω. ὅθεν καὶ Βασιλείου 25 τὴν Ἰακώβου, Χρυσόστομον δὲ τὴν Βασιλείου τῆς ἱερᾶς ταύτης τελετῆς M 119 συνθήκην ἐπιτεμεῖν, ὡς δηλαδὴ μὴ ὄντων τῶν ἀπάντων ἀναγκαίων. οὐ γὰρ ἂν τις τούτων ἐτόλμησεν ὑφελέσθαι τι καὶ τὸ σμικρότατον τῶν εἰς τὰ προ- κείμενα ἀναγκαίων. καὶ νῦν δὲ εἴ τις οὐ καταφρονήσει τῆς ἐκκλησίας, ἥτις οὕτως διετάξατο, οὐδ' ὡς νέαν εἰσάγων αἵρεσιν, ἀλλ' ἀνάγκη ἀπαραιτήτῳ 30 κατεπειγόμενος, ἱερεὺς τε ὧν καὶ ὕλην ἔχων ἐπιτηδεῖαν τὰ κυρίου ῥήματα μόνον μετὰ προσήκοντος εἴποι σκοποῦ αὐτὰ μόνον, ἃ ἐκεῖνος πεποίηκε, πάντα ποιήσας, εὐδηλον ὡς τὸ πᾶν ἐποίησεν καὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπετέ- λεσεν. καὶ τὸ ἀνάπαλιν, εἰ πάντα τᾶλλα καὶ μυρία ὅσα εἰπὼν ἐκεῖνα παραδράμοι τὰ ῥήματα, μάταιοις αὐτῷ γέγονεν ἅπας ὁ πόνος. 35

9, 1 Εἰ δὲ τις μὴ πάνυτοι τούτοις πειθόμενος τὸ δεύτερον τῶν ὑπεσχημένων B 93 ζητοῖη καὶ τῶν διδασκάλων ἦν τινα δόξαν ἔχουσι περὶ τούτου ποθοῖη ἀκοῦσαι, παρίτω πρῶτος Ἀμβρόσιος ὁ θεῖος, τῷ μὲν χρόνῳ τῶν ἄλλων προέχων, ἀγιωσύνη δὲ καὶ σοφία τοῖς ἄλλοις τοῖς τ' ἐξ ἐώας τοῖς τ' ἐκ δυσμῶν ἰσότιμος ὢν. ὅς ἐν τῷ περὶ μυστηρίων λόγῳ αὐτὸ τοῦτο προθέμενος περὶ τῶν θείων 40 μυστηρίων διαλαβεῖν καὶ ὅσα ἐν τούτοις ἀναγκαῖα διδάξαι, τοιάδε περὶ τῆς εὐχαριστίας ἄτε πράγματος ὑπερφυοῦς διαφορῶν· »πῶς δέ«, φησὶν, ὁ

canones apostolorum, hoc posteriores doctores affirmant. Quamobrem hoc? Quoniam ille opifex rerum ita voluit, ita constituit. Transgredi autem et vitare quidquam eorum, quae ille ordinavit, nefas est. Haec ergo ad sacri mysterii consummationem necessaria prorsus sunt, et
5 sine quibus nihil omnino fieri potest.

Sunt autem alia quaedam quae, etsi ad esse rei minime necessaria sint, multum tamen conferunt ad decorem perfectionemque mysterii. Ex quibus, si quid aliquando iusta necessitate praetermittatur, nulla iactura fit. Huiusmodi sunt mysterium super altari conficere, sacer-
10 dotalibus vestibus indui sacerdotem, multa et ante verba Domini et post in laudem Dei, in narrationem operum suorum, in impetrationem vitae aeternae partim a sacerdotibus, partim a populo dici. Unde et alia apud alios dicuntur, et apud quosdam plura, apud alios pauciora. Hinc est quod Basilius Iacobi, Chrysostomus vero Basilii missas
15 breviores fecerunt, quod non necessaria forent omnia, quae dicebantur. Nemo enim necessarium quidquam detrahare praesumpsisset. Quod si quis nunc non per contemptum ecclesiae, quae ita ordinavit, nec tamquam novam introducendo haeresim, sed inevitabili aliqua necessitate coactus sola Dominica verba cum debita intentione protulerit,
20 ipsa dumtaxat, quae ille dixit et fecit, dicens et faciens, dummodo sacerdos sit, convenientemque materiam habeat, profecto verum Christi corpus sanguinemque perfecit. Contra vero, si quis caetera omnia et alia paene infinita proferens verba Domini omiserit, lusit operam, ut aiunt, nihilque peregit.

25 Quod si forte quispiam iis minime contentus auctoritatem quaerat, 9, 1 et quid doctores ecclesiae senserint, audire desideret, imprimis videat Ambrosium, aetate quidem praecedentem caeteros, sapientia vero ac vitae sanctitate nulli vel orientalium vel occidentalium cedentem. Hic in sermone, quem de sacramentis scripsit, ita inquit: »Quomodo
30 enim panis potest esse corpus Christi? Quibus verbis aut quorum verbis haec sacramenta perficiuntur?« Et addit: »Ipsis Domini nostri Iesu Christi.« Et infra: »Cum autem hoc sacramentum perficit, non propriis verbis sacerdos, sed ipsius Christi utitur. Verba enim Christi hoc sacramentum conficiunt.« Et post pauca: »Ante consecrationem panis
35 est. Verbis autem Christi dictis mox corpus Christi est: *Accipite enim, inquit, comedite ex eo omnes. Hoc est corpus meum.* Similiter in calice ante verba Domini vinum est aqua mixtum. Christi verbis operantibus sanguis efficitur.« Rursus idem Ambrosius cum multa signa et miracula commemorasset, quae solo Domini verbo facta fuere,
40 universumque mundum verbo eodem ex nihilo esse productum, multa-

11 ὁ ἐκ κριθῆς] B om. ὁ | 13 χεδροπῶν corr. M² ex δροπῶν | 13/14 ἄρτος... κυρίου μεταβλ. B om. | 22 ἀμφιένυσθαι] ἀμφιένυσθαι M B | 23 πρὸ M πρὸς B

- ἄρτος σῶμα δύναται εἶναι Χριστοῦ; τίσι δὲ ῥήμασιν ἢ τίνων λόγοις ἢ ἱερὰ τελετὴ αὕτη τελεῖται;» καὶ ἀποκρινόμενος· »τοῖς αὐτοῦ«, φησί, »τοῦ κυρίου
- M 119^v** Ἰησοῦ.« καὶ μετὰ ταῦτα· »ὅτε δὲ τὸ μυστήριον τελεῖται, οὐ τοῖς ἰδίοις ἤδη ῥήμασιν ὁ ἱερεὺς, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ«, φησί, »χρηῖται· τὰ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ῥήματα τοῦτο τελειοῦσι τὸ μυστήριον.« καὶ μετ' ὀλίγα· 5
- »πρὸ τῆς καθιερώσεως ἄρτος ἐστί. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένων ῥημάτων εὐθύς ἐστί σῶμα Χριστοῦ· λάβετε γάρ, φησί, φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου. καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ δὲ πρὸ μὲν τῶν κυρίου ῥημάτων οἶνος
- B 93^v** ὕδατι κεκραμένος ἐστί. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ ῥημάτων ἐνεργησάντων αἷμα ἀποτελεῖται.« καὶ αὐτὸς ὁ αὐτὸς Ἀμβρόσιος πολλὰ πρότερον διηγησάμενος σημεῖα 10 καὶ θαύματα κυριακῶ ῥήματι μόνῳ γεγενημένα, τὰ τε ὄντα πάντα τῷ λόγῳ κυρίου ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρηγγμένα, καὶ ἄλλων δὲ τεραστειῶν εὐλογίαις τε καὶ εὐχαῖς ἀνθρωπίναις γεγενημένων μνησθεὶς ἐπάγει· »εἰ οὖν τοσοῦτον ἢ ἀνθρωπίνῃ ἰσχυσεν εὐλογία πρὸς τὸ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν μεταποιῆσαι, τί περὶ τῆς θείας ἐροῦμεν καθιερώσεως, ὅπου αὐτὰ τὰ 15 ῥήματα τοῦ σωτῆρος ἐνεργοῦσι; τοῦτο γὰρ τὸ μυστήριον, ὃ λαμβάνεις, τῷ Χριστοῦ ῥήματι τελειοῦται.« καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. καὶ ἔτι πολλῶ πλείονα τούτοις ὁμοία διαρρήδην φησί. Αὐγουστῖνος δὲ ὁ θειότατος, ὁ νοῦς ἐκεῖνος ὁ διαβατικώτατος· ἢ τοῦ θείου σώματος τοῦ Χριστοῦ ἱεουργία, φησί, παρὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πιστεύεται μηδὲν μᾶλλον ὑπὸ χρηστοῦ, μηδὲν ἤττον 20 ὑπὸ πονηροῦ ἱερέως τελεῖσθαι. οὐδὲ γὰρ τῇ τοῦ ἱεουργοῦντος ἀξία, ἀλλὰ
- M 120** τῷ τοῦ δημιουργοῦ ἀποτελεῖται ῥήματι. καὶ ἀλλαχοῦ· πιστευτέον τοῖς τοῦ
- B 94** Χριστοῦ ῥήμασι τὰ μυστήρια ἱεουργεῖσθαι. οὐ γὰρ τῇ δυνάμει πρότερον ἐδημιουργήθη τὰ ὄντα, τούτου δήπου τῷ ῥήματι πρὸς τὸ βέλτιον μεταβάλλεται. καὶ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ τῶν κυριακῶν λόγων· πρὸ μὲν τῶν τοῦ 25 κυρίου ῥημάτων, φησί, τῶν τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου λεγόντων ἄρτος λέγεται τὸ προσφερόμενον, τῶν δὲ ῥημάτων ἐκείνων ῥηθέντων οὐκ ἔτι ἄρτος, ἀλλὰ σῶμα καλεῖται. καὶ αὐτὸ ἐν τῷ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην· καλεῖται σῶμα καὶ σὰρξ τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ σὰρξ περιλαβεῖν οὐ δύναται. ἱεουργοῦσι δ' αὐτὸ τὰ σαρκὸς ῥήματα, ἃ καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ σαρκὸς γέγονασι ῥήματα. ἔφη 30 γάρ· »τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου.« τί τούτων τῶν μαρτυριῶν σαφέστερον, τί δ' ἂν ἀριδηλότερον γένοιτο; οὔτε γὰρ τοὺς ἱεροὺς διδασκάλους τούτους ἀποπροσποιεῖται τις νοῦ κύριος ὢν καὶ Χριστιανὸς εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι βουλόμενος, οὐς γε αἱ ἱερὰ σύνοδοι πᾶσαι ὡς διδασκάλους ἐδέξαντο κοινούς, οὐς ὡς ἁγίους καὶ θεῶ φίλους ἀνεκήρυξαν, ὧν μνησίαν μετὰ μεγίστης εὐφημίας 35 οὐχ ἢ δυτικῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ ἢ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ποιεῖται. οὔτε
- B 94^v** ἀσαφῶς ἢ ἀμφιβόλως, ἀλλὰ διαρρήδην τε καὶ τρανέστατα τὸ προκείμενον ἡμῖν διδάσκουσι, τοῖς αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ῥήμασι τοῖς »τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά

6 Ambr., De sacr. IV 23 (PL 16, 444 A). | 13 Ambr., De sacr. IV 14—20 (PL 16, 440—442). | 18 Cf. Aug., De trin. IV 19 (PL 42, 901 B). | 22 Cf. Aug., Sermo 227 (PL 38, 1099 D). | 25 Aug. Serm. 2? De verbis Dom. (PL 38)? | 29 Cf. Aug., In Joh. ev. tract. 26, 13 (PL 35, 1612 D).

que alia orationibus et benedictionibus humanis facta ostendisset, postremo haec addit: »Si igitur tantum potuit humana benedictio ad transmutandam rerum naturam, quid de hac divina consecratione dicemus, ubi ipsa verba Salvatoris operantur? Hoc enim sacramentum, 5 quod accipis, verbo Christi conficitur.« Aliis quidem locis idem doctor multo plura in hanc sententiam manifestissime dicit. Augustinus vero sanctissimus et ipse doctor: »Divini corporis consecratio, inquit, a catholica ecclesia creditur non magis a bono, non minus a malo sacerdote confici. Neque enim merito consecrantis, sed creatoris efficitur 10 verbo.« Et alibi: »Credendum Christi verbis sacramentum confici. Cuius enim potentia prius creata sunt ea, quae sunt, huius certe verbo ad melius mutantur.« Idem in secundo de verbis Domini: »Ante verba Domini, inquit, quae *Hoc est corpus meum* dicunt, panis dicitur, quod offertur; verbis autem illis dictis non amplius panis, sed corpus vocatur.« 15 Et rursus in expositione super Iohannem: »Vocatur corpus et caro Christi, quod caro continere non potest. Conficiunt autem illud carnis verba, quae ipsius carnis Christi verba fuerunt. Ait enim: *Hoc est corpus meum*.« Quid clarius his testimoniis, quid manifestius esse potest? Neque enim hos doctores quisquam mentis compos et Chri- 20 stianus esse desiderans respueret, quos sacrae omnes synodi et communes ecclesiae doctores acceptarunt, quos ut sanctos ac Deo acceptissimos magnis praeconiis extulerunt, quorum memoriam cum summa laude non modo occidentalis, verum etiam orientalis ecclesia celebrat. Manifestum est igitur hos non obscure neque sub dubio, sed palam et mani- 25 feste sensisse sacratissimis illius Domini verbis hoc sacramentum confici: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus*.

Quid igitur? Hi quidem hoc modo dicunt, orientales vero aliter 2 sentiunt. At hoc modo non idem in eis locutus fuisset spiritus, nec sancti Spiritus, sed ventris sui eructationes essent sermones eorum. 30 Nunc vero unus atque idem spiritus locutus est per os utrorumque. At quemadmodum in caeteris omnibus, ita etiam in hoc sacramento concordēs sunt occidentalibus orientales. Audi enim, quid aurea illa Iohannis lingua in LXXXII. super Matthaeum homilia dicat: „Non sunt, inquit, humanae potentiae opera, quae proposita sunt. Qui tunc 35 ea fecit in coena, ipse nunc ea quoque operatur. Nos ministrorum locum tenemus. Qui vero sanctificat et ea mutat, ipse est.« Rursus idem in XXVII. super I. ad Corinthios homilia ita inquit: »Quomodo Paulus a Domino accepit? Non enim aderat tunc, sed unus erat ex persecutoribus. Ut intellegas, ait, nihil plus illam mensam habuisse, 40 quam habeant hae posteriores. Nam et hodie ipse est, qui operatur.

μου» και »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» τὰ φρικτὰ ταῦτα μυστήρια τελείσθαι διίσχυριζόμενοι.

² Τί οὖν; οὔτοι μὲν οὕτως, ἄλλως δὲ οἱ ἀνατολικοὶ διδάσκαλοι φασιν. ἀλλ' οὐκ ἂν τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐφθέγγετο δι' ἀμφοῖν· οὐδὲ τοῦ ἱεροῦ πνεύματος, **M 120^v** ἀλλὰ τῆς ἰδίας κοιτίας ἐρυγαὶ εἶησαν ἂν οἱ τούτων λόγοι, νῦν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ 5 πνεῦμα δι' ἀμφοτέρων ἐλάλησεν. καὶ ὁμόφωνοι ὡς ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οὕτω κἂν τούτῳ τῷ ἱερῷ μυστηρίῳ οἱ ἐξ ἐφῶς τοῖς ἐσπερίοις εἰσὶν. αὐτίκα ὁ τὴν γλωτταν χρυσοῦς Ἰωάννης ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον πβ' ὁμιλίᾳ· »οὐκ ἔστι«, φησὶν, »ἀνθρωπίνης δυνάμεως ἔργα τὰ προκείμενα. ὁ τότε ταῦτα ποιήσας ἐν ἐκείνῳ τῷ δείπνῳ, οὗτος καὶ νῦν αὐτὰ ἐργάζεται. ἡμεῖς ὑπηρετῶν **10** τάξιν ἐπέχομεν, ὁ δὲ ἁγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός.« καὶ αὖθις ὁ αὐτὸς ἐν κζ' πρὸς Κορινθίους ὁμιλίᾳ· »πῶς δέ«, φησὶ, »παρὰ τοῦ κυρίου παρεληφέναι περὶ τοῦ Παύλου λέγων; οὐ γὰρ παρῆν τότε, ἀλλὰ τῶν διωκόντων ἦν. ἵνα μάθῃς«, φησὶν, »ὅτι οὐδὲν ἔχει πλέον ἐκείνη ἢ τράπεζα τῆς **B 95** μετὰ ταῦτα. καὶ γὰρ καὶ σήμερον αὐτός ἐστὶν ὁ ἐργαζόμενος καὶ παραδιδούς, **15** ὥσπερ καὶ τότε.« ἀκούεις, ὡς ἡμεῖς ὑπηρετῶν τάξιν ἔχομεν, ὁ δὲ ἁγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός; ἀκούεις ὡς αὐτός ἐστὶν ὁ πάντα ἐργαζόμενος καὶ παραδιδούς σήμερον ὥσπερ καὶ τότε; πείσθητι τοίνυν ποτὲ αὐτὸν εἶναι τὸν ταῦτα μετασκευάζοντα, ἐκείνου τὰ ῥήματα εἶναι ταῦτα μεταποιούντα. μηδὲ τῇ σῆ εὐχῇ πράγματι ἀμφιβόλω, ἀλλὰ τῇ ἀπίρῳ δυνάμει τοῦ οὕτω **20** κελεύσαντος θάρρει. ἀλλ' ἐρεῖς, ὡς οὐδὲν κατὰ σοῦ ὁ διδάσκαλος λέγει· καὶ σὺ γὰρ φῆς ἐκεῖνον εἶναι τὸν ταῦτα ἐργαζόμενον, ἀλλὰ δι' εὐχῆς, ἀλλὰ διὰ **M 121** παρακλήσεως ἱερατικῆς. ἀλλ' οὐ ταῦτόν, ὧ λῶστε, ἐργάζεσθαι τι καὶ πάντα ἐργάζεσθαι. σὺ μὲν γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατιὸν φῆς ταῖς σαῖς πεισθὲν παρακλήσεσιν ἁγιάζειν τὰ δῶρα δυναμένων τι καὶ τῶν κυριακῶν ὁμῶς ῥημάτων. **25** ὁ γε μὴν διδάσκαλος τὸν σωτῆρά φησι ταῦτα τελειοῦν, ἐκεῖνον ταῦτα μετασκευάζειν, ἐκεῖνον τὸν πάντα ἐργαζόμενον εἶναι, καὶ οὐ προστίθησιν ὡς αὐτῆς **B 95^v** τῶν ἱερέων εὐχῆς συνελθούσης. προσέθηκε γὰρ, εἰ ἦδει ὄν ἀναγκαῖον. ὁ γὰρ τὰ πάντα ποιῶν οὐ δεῖται οὐδενὸς ἑτέρου.

³ Ἐμφαίνεται δὲ καὶ τι ἀπορρητότερον τοῖς ἀκριβέστερον σκοπούμενοις τῇ **30** τοῦ Χρυσοστόμου ἀπορία δηλούμενον. φησὶ γὰρ μὴ παραλαβεῖν τὸν Παῦλον παρὰ Χριστοῦ τὴν παράδοσιν ταύτην. καὶ ἀληθῶς φησιν. ἦν γὰρ τότε τῶν διωκόντων καὶ πολλῶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ σωτῆρος τὴν ἱεράν πίστιν ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου καθ' ὁδὸν αὐτῷ φανέντος ἐδιδάχθη. τίνων τοίνυν παραδιδόντων παρέλαβε; αὐτῶν δηλαδὴ τῶν ἀποστόλων κάκεινων οὐ λόγῳ **35** μόνον λεγόντων, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργῳ δεικνύντων. παραδίδωσι δὲ ἡμῖν ἂ καὶ παρέλαβεν. ἐπεὶ δὲ ταῦτα μόνον, ἅπερ ἔφη, καὶ οὐδὲν ἄλλο παραδίδωσι πλέον, ταῦτα ἄρα καὶ μόνον παρέλαβε καὶ ταῦτα μόνον τοὺς ἀποστόλους ἑώρα ποιούντας. εἰ γὰρ τι πλέον εἶδε γινόμενον ὑπ' αὐτῶν, καὶ τοῦτο παρέδωκεν ἂν ἡμῖν. τοῖς αὐτοῖς ἄρα οἷς καὶ ὁ δεσπότης ῥήμασιν οἱ ἀπόστολοι τὰ μυστήρια **40** **M 121^v** ἱερούργουν. μετὰ δὲ ταῦτα εἶτε Κλήμης, εἶτε Ἰάκωβος, εἶτε ὅστισοῦν ἄλλος

8 Joh. Chrys., Hom. 82 in Matth. (PG 58, 744 B). | 12 Joh. Chrys., Hom. 27 in I Cor. (PG 61, 229 C).

et tradit, quemadmodum et tunc. Videsne igitur, ut nos ministrorum locum tenemus. Qui vere ea sanctificat et mutat, ipse est. Vides, ut ipse est, qui omnia operatur et tradit, quemadmodum et tunc. Persuade igitur tibi, ipsum esse, qui ea mutat. Nec rationi tuae, quae
 5 dubia est, sed infinitae illius potentiae hoc tribue.« Dices fortasse haud tibi contradicere hunc doctorem. Etenim te quoque et sentire et profiteri illum esse, qui haec operatur, sed per orationes, sed per preces sacerdotis. Atqui multum interest operari aliquid et omnia operari. Tu namque Spiritum sanctum eis descendentem tuis preci-
 10 bus sanctificare haec munera, quamvis etiam verba Domini aliquid operentur. Hic vero doctor sanctissimus ipsum inquit Salvatorem haec perficere, ipsum omnia operari. Nec addit precibus sacerdotum id fieri, quod certe addidisset, si scivisset necessarium fore. Subticuit autem tamquam non necessarium. Qui enim omnia facit, nullo in-
 15 diget operatore.

Verum ex illis Chrysostomi, quae supra memoravimus, verbis³ discitur quaedam haud contemnenda consideratio. Ait enim non accepisse Paulum a Christo hanc traditionem, cum tamen ipse se accepisse asserat. Et recte quidem Chrysostomus. Erat enim tum
 20 Paulus persecutor et hostis nominis Christi et multo post ascensionem Salvatoris in coelos sacram fidem ab eo, qui sibi in via fuerat obvius, didicerat. Quibus igitur tradentibus accepit? Nempe apostolis, et iis quidem non verbo tantum docentibus, sed demonstrantibus opere. Paulus vero tradidit nobis, quae acceperat. Cum autem ea sola tradide-
 25 rit, quae in epistula ad Corinthios scribit, certe illa sola accepit et illa sola apostolos facere vidit. Nam si plura facere vidisset, ea quoque tradidisset. Nihil autem in ea epistula dicit amplius, nisi Christum accepisse panem in manus suas, benedixisse, dedisse discipulis atque dixisse: *Accipite et comedite, hoc est corpus meum*. Idem igitur omni
 30 ex parte apostoli, quibus tradentibus Paulus id accepit, faciebant. Hoc tantum accepit ab illis Paulus, hoc tradidit nobis. Postea vero sive Clemens, sive Iacobus, sive alius quicumque alias orationes et hymnos et cantica non ad necessitatem, sed ad ornatum addiderunt. Quae cum ita sint, satis constat beati Chrysostomi testimonium adeo clarum
 35 atque apertum esse, ut nulla excusatio, nullum subterfugium calumni-antibus relinquatur.

Audiamus nunc eundem doctorem seipsum exponentem et ita rem **10, 1** hanc declarantem, ut nullus, quamvis audax et contentiosus, contradicere ausit. Hic in ea homilia, quam de prodicione traditoris et sacra-
 40 mentorum traditione conscripsit, ita inquit: Adest nunc quoque Christus, qui illam mensam fecit; ille ipse nunc etiam ornat. Non est enim homo, qui haec munera facit corpus et sanguinem Christi, sed qui crucifixus est pro nobis Christus. Figuram quidem adimplens astat